

การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร
Community's Learning by Structure and Interactive for Enhancing Food Security

พรทิพย์ ตีลกันันท์¹ อุบลวรรณ หงส์วิทยากร² และ สันติ ศรีสวนแตง³
Pornthip Tinklakanan¹ Ubonwan Hongwittayakorn² and Sunti Srisuantang³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโครงสร้าง-ปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และวิเคราะห์การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ใช้วิธีการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสำรวจข้อมูลจากผู้ผลิตและผู้บริโภคในชุมชนที่มีการปฏิบัติดี (best practice) จำนวน 6 ชุมชน จาก 6 ภูมิภาค วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัย พบว่า โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แบ่งได้เป็น 3 แบบ คือ 1) แบบกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน 2) แบบชุมชนพึ่งตนเอง 3) แบบเครือข่ายชุมชน ซึ่งในแต่ละแบบมีช่วงของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาแบ่งได้เป็น 3 ช่วง ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ แบ่งการเรียนรู้ของชุมชนได้เป็น 3 แบบ คือ 1) แบบกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน 2) แบบชุมชนเป็นฐาน 3) แบบเครือข่ายชุมชน ซึ่งแบ่งการเรียนรู้ได้เป็น 3 ระยะ คือ 1) การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิต วิถีชุมชนและการพึ่งตนเองฯ 2) การเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และ 3) การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

คำสำคัญ: การเรียนรู้ของชุมชน, โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม, ความมั่นคงทางอาหาร

Article Info: Received 10 June, 2015; Received in revised form 10 August, 2018; Accepted 14 August, 2018

¹ นิสิตดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: tinlanan@hotmail.com

Ph.D. Candidate in Development Education Division, Department of Educational Policy Management, and Leadership, Faculty of Education, Chulalongkorn University Email: tinlanan@hotmail.com

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อีเมล: ubonwan_h@yahoo.com

Lecturer in Development Education Division, Department of Educational Policy Management, and Leadership, Faculty of Education, Chulalongkorn University Email: ubonwan_h@yahoo.com

³ อาจารย์ประจำภาควิชาการพัฒนบริหารการมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
อีเมล: satsts@ku.ac.th

Lecturer in Development Education Division, Department of Educational Policy Management, and Leadership, Faculty of Education, Chulalongkorn University Email: satsts@ku.ac.th

Abstract

The purpose of this research was to investigate community structure and interaction for enhancing food security. The study was conducted via examination of documents, interviewing community leaders, using non-participant observation, and surveying data from manufactures and consumers with “best practice” across 6 communities in 6 regions. The collected data were analyzed using content analysis. The study findings were as follows: the structure and interaction for enhancing food security in the communities could be categorized into 3 features; 1) promote a community food security group, 2) provide a self-reliant community, and 3) promote community networking, which includes 3 phases of change and progress. Under structure and interaction, the community learning models were divided into 3 types: 1) a model for enhancing a community food security group, 2) a community-based model, and 3) a community networking model. The learning features were separated into 3 phases; (1) learning to rehabilitate the community way of life and promote self-reliance, (2) adjustment of community learning to enhance food security, and (3) promotion of community collaborative learning to enhance food security. The 3 key phases of community learning feature; the learning models, the learning methods, the learning content, the learning sources/ bases, and the learning mechanics, respectively.

Keywords: community’s learning, social structure and interactive, food security

บทนำ

ประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ และมีภูมิอากาศที่เหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพเกษตรกรรมและอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นสั่งสมมาอย่างยาวนาน กระทั่งประเทศตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลและบทบาทต่อประเทศไทย โดยได้ผลักดันให้รัฐบาลไทยดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งได้ประกาศใช้นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา

ผลจากการพัฒนาได้นำประเทศไปสู่ระบบทุนนิยมที่มีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยมีประสิทธิภาพ ในการเพิ่มกำลังการผลิตควบคู่กับการพัฒนาสาธารณูปโภคอาคารสิ่งก่อสร้างและความรู้สมัยใหม่ ส่งผลให้การเติบโตของรายได้ประชาชาติและความเจริญเพิ่มขึ้นตามลำดับ แต่ในขณะเดียวกัน ได้ก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบในหลายด้าน เช่น ภาคเกษตรกรรมของไทยได้รับอิทธิพลจากการปฏิวัติเขียว โดยรัฐบาลได้ส่งเสริมและพัฒนากิจการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกผ่านเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและกลไกการตลาด ทำให้มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวและใช้สารเคมีเพิ่มผลผลิตอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ซึ่งได้ก่อให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงและปัญหาต่อเกษตรกรและชุมชน ในด้านต่าง ๆ ได้แก่ 1) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การขยายพื้นที่ทำการเกษตรและอุตสาหกรรม ทำให้พื้นที่ป่าและแหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชนลดลงอย่างมากและต่อเนื่อง ส่งผลให้สูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศ เกิดภาวะฝนทิ้งช่วงและความแห้งแล้ง ทำให้ผลผลิตเสียหายและเกิดความอดอยากขาดแคลน 2) ด้านเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค การพึ่งพิงปัจจัยการผลิตและการตลาดภายนอกชุมชนเป็นหลัก ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง โดยไม่สามารถกำหนดหรือควบคุมความผันผวนของราคาสินค้าได้ ทำให้เกิดปัญหาหนี้สิน ความยากจน และสูญเสียที่ดินทำกิน การปลูกพืชเชิงเดี่ยวโดยใช้สารเคมีทำให้พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์พื้นเมืองลดลงและสูญหายไป สารเคมีที่ใช้ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ และยังแพร่กระจาย รวมทั้งตกค้างในผลผลิตและร่างกายของเกษตรกรซึ่งส่งต่อไปถึงผู้บริโภคด้วย 3) ด้านสังคม จากปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และปัญหาเศรษฐกิจ การผลิตและการบริโภค ทำให้เกษตรกรต้องออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ส่งผลให้ครอบครัวแตกแยก ขาดกำลังแรงงาน ความสัมพันธ์และการช่วยเหลือแบ่งปันกันในชุมชนเปลี่ยนแปลงและลดน้อยลง 4) ด้านวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญา เกษตรกรหันไปเรียนรู้และใช้วิชาการเกษตรแผนใหม่แทนภูมิปัญญาท้องถิ่นและปัจจัยการผลิตในชุมชน การผลิตอย่างเข้มข้นต่อเนื่องตลอดทั้งปี และอิทธิพลจากการแพร่กระจายทัศนคติและค่านิยมเกี่ยวกับการพัฒนาของรัฐบาล ส่งผลให้เกษตรกรละเลยวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาของท้องถิ่น เป็นเหตุให้ชุมชนอ่อนแอ พึ่งพาตนเองได้น้อยลง และตกอยู่ในภาวะความไม่มั่นคงทางอาหาร ซึ่งจากสถานการณ์อาหารของประเทศไทยในปัจจุบัน พบว่า โดยภาพรวมของประเทศไทย มีส่วนเกินด้านการผลิตอาหาร แต่เมื่อพิจารณาในมิติของการเข้าถึงอาหาร พบว่า ในบางครัวเรือนประสบปัญหาความยากจนทางอาหาร โดยร้อยละ 87 ของคนที่ยากจนทางอาหารอยู่ในกลุ่มของครัวเรือนเกษตรกร และร้อยละ 54 เป็นครัวเรือนที่ปลูกข้าว (กระทรวงวัฒนธรรม, 2552; ประภาพรขอไพบุลย์, 2555; สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2554)

การทรงงานและโครงการตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และโครงการตามพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือราษฎรในชุมชนต่าง ๆ ทั้งในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาการเกษตรที่เหมาะสมกับพื้นที่ การรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน การพัฒนาอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ การส่งเสริมการศึกษาและการสืบทอดวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ ในส่วนของรัฐบาล แม้จะมีการวางแผนและกำหนดทิศทางการพัฒนาการเกษตรโดยเน้นให้เพิ่มประสิทธิภาพแทนการขยายพื้นที่เพาะปลูก พร้อมกับดำเนินการพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อช่วยเหลือให้ชุมชนมีอาหารเพียงพอแก่การบริโภค มีรายได้เพิ่มขึ้น และ

มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่การดำเนินงานไม่เป็นไปตามเป้าหมาย ทำให้เกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาเพื่อพลิกฟื้นวิถีชีวิต วิถีชุมชนให้กลับมาพึ่งพาตนเองได้ ด้วยการเปลี่ยนวิถีการผลิตมาเป็นแบบเกษตรธรรมชาติและเกษตรแบบผสมผสานประกอบกับการใช้เทคนิคและภูมิปัญญาทางการเกษตรที่ค้นพบ ซึ่งได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา โดยเผยแพร่แนวคิดและความรู้ไปยังชุมชนอื่น ๆ ในรูปแบบเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทั้งในระดับจังหวัด ระดับภูมิภาค และระดับประเทศ พร้อมกับสร้างมโนทัศน์เกษตรกรรมทางเลือก เกษตรกรรมยั่งยืน และการสร้างความมั่นคงทางอาหาร (สมาคมโภชนาการแห่งประเทศไทยฯ, 2554; สมาคมโภชนาการแห่งประเทศไทยฯ, 2555; สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2554; อนุสรณ์ อุณโณ, 2546)

ปัญหาจากการพัฒนาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดกระแสแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ดังเช่นในปี พ.ศ. 2538 องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้แถลงว่าโลกกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ขาดแคลนอาหารในอนาคตอันใกล้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงด้านการค้าโลก ด้านสิ่งแวดล้อม และจำนวนประชากรโลก ทำให้ในช่วงปี พ.ศ. 2539 ซึ่งมีการจัดการประชุมสุดยอดอาหารโลก (WSF) ได้มีการกล่าวถึงประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ส่งผลให้ภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องให้ความสนใจและมีการเคลื่อนไหวกันมากขึ้น แต่ในช่วงปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจส่งผลให้ทุกภาคส่วนต้องปรับแนวทางและกระบวนการพัฒนา โดยเน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลาง และน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการพัฒนา ซึ่งรัฐบาลได้เปิดโอกาสและส่งเสริมให้ประชาชนและทุกภาคส่วน ในสังคมเข้ามามีบทบาทและส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมและประเทศมากขึ้นด้วย ส่งผลให้หลายภาคส่วนที่ดำเนินงานเกี่ยวข้องกับชุมชน การพัฒนาต่าง ๆ และความมั่นคงทางอาหารมีการกำหนดนโยบาย แผนงาน และโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการสร้างความมั่นคงทางอาหาร อาทิ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มูลนิธิชีววิถี มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน กลุ่ม บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) และภาคีเครือข่าย เป็นต้น (กชกร ชินวงค์, 2554; กรมการพัฒนาชุมชน สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน, 2557; โครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง, 2553; ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, 2555; ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555; สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม, 2555; สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร, 2546)

ในช่วงปี พ.ศ. 2550-2551 เกิดวิกฤตอาหารและภาวะอาหารแพง ทำให้ความมั่นคงทางอาหาร ถูกกล่าวถึงและได้นำไปสู่การตราพระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ. 2551 เพื่อให้เป็น องค์กรหลักในการดำเนินการและจัดการด้านอาหารในทุกมิติในลักษณะบูรณาการการทำงานและความร่วมมือ ขณะเดียวกัน หน่วยงาน/องค์กรที่เกี่ยวข้องด้านความมั่นคงทางอาหารได้ผลักดัน แผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงทางอาหารเป็นวาระแห่งชาติ จนได้บรรจุเป็นแผนยุทธศาสตร์ด้าน ความมั่นคงทางอาหารในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) (ประภา พร ขอไพบูลย์, 2555; สุภา ไยเมือง, 2555) พร้อมกันนั้น ผลจากการพัฒนาชุมชนของหน่วยงาน/องค์กร ภาคส่วนต่าง ๆ ในช่วงที่ผ่านมาได้ทำให้เกิดชุมชนต้นแบบ ซึ่งมีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ ใน ฐานะตัวอย่างและแหล่งเรียนรู้สำหรับชุมชนอื่น ๆ และผู้สนใจ ในขณะที่ผลจากการศึกษาเกี่ยวกับตัวชี้วัด และสถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชนของ สุภา ไยเมือง (2555) และ เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน (2556) พบว่า ปัจจุบัน ชุมชนส่วนใหญ่มีความมั่นคงทางอาหารอยู่ในระดับปานกลาง โดยยังคงมีชุมชนอีกจำนวน หนึ่งที่มีปัญหาและเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร ขณะที่หลายแห่งแม้จะมีความมั่นคงทางอาหาร แต่พบว่า มีปัจจัยและโอกาสเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร

ความมั่นคงทางอาหารมีความสำคัญและมีผลกระทบอย่างมากต่อมนุษย์ ชุมชน สังคม และโลก ทั้งในปัจจุบันและอนาคต โดยชุมชนเกษตรกรรมเป็นฐานทรัพยากรอาหาร แหล่งผลิตอาหาร และเป็นหัวใจ สำคัญของการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งที่ผ่านมาชุมชนได้เข้าไปเกี่ยวพันอยู่ภายใต้โครงสร้างและ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอิทธิพลและบทบาทอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง-ปฏิสัมพันธ์ และ การเรียนรู้ของชุมชนที่นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารหรือความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคม ทำให้ ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาโครงสร้าง-ปฏิสัมพันธ์ และการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่มีการปฏิบัติดี (best practice) ได้รับยกย่องให้เป็น ชุมชนตัวอย่าง/ชุมชนต้นแบบของหน่วยงานต่าง ๆ ที่ดำเนินงานเกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทาง อาหารของชุมชน ได้แก่ กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มูลนิธิชีววิถี และ กลุ่มบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) เป็นต้น เพื่อทราบถึงโครงสร้าง-ปฏิสัมพันธ์ และ การเรียนรู้ของชุมชนดังกล่าว และเพื่อนำเสนอผลที่ได้จากการศึกษาแก่ผู้เกี่ยวข้องและผู้สนใจสำหรับนำไป ใช้ศึกษาเป็นแนวทางในการพัฒนาเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
2. เพื่อวิเคราะห์การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ **ส่วนที่ 1 การศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน** 1) การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสำรวจข้อมูลโดยใช้แบบสำรวจ จากชุมชนที่มีการปฏิบัติดี (best practice) จำนวน 6 ชุมชน จาก 6 ภูมิภาค 2) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ เอกสารข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้าน การดำเนินงาน และการเรียนรู้ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้าน แบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน แบบสังเกต แบบสำรวจผู้ผลิต-ผู้บริโภคในชุมชน 3) การวิเคราะห์ข้อมูล โดยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกต และแบบสำรวจ ซึ่งเป็นข้อความบรรยายและข้อคำตอบ นำมาวิเคราะห์และตีความสร้างข้อสรุปด้วยวิธีพรรณนา **ส่วนที่ 2 การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน** 1) การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการศึกษาผลการศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ในส่วนที่ 1 2) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ตารางวิเคราะห์ข้อมูล 3) การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้แล้วนำมาสร้างข้อสรุปเพื่อสรุปผลด้วยวิธีการพรรณนา

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1. โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน พบว่ามี 3 แบบ ดังนี้

- 1.1 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เป็นโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ ที่มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแกนนำการพัฒนาเป็นคนในชุมชนซึ่งได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงาน

ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชักชวนคนในชุมชนให้มาร่วมดำเนินงานพัฒนาผ่านโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารโดยอยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่การดูแลของผู้นำชุมชนที่ทำงานคู่ขนานกันไป ทำให้มีลักษณะเป็นกลุ่มๆ ในชุมชนแล้วค่อย ๆ ขยายตัวสู่ชุมชนและเครือข่าย แต่ก็ยังคงมีลักษณะเป็นกลุ่มๆ ในชุมชน ซึ่งมีโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ แบ่งได้เป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ คือ **ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ** มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการที่สำคัญ ได้แก่ นักพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นคนในชุมชนแกนนำการพัฒนา ผู้นำชุมชน หมอдинอาสา องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานของรัฐ แกนนำการพัฒนาในชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น โดยมี**โครงสร้างความสัมพันธ์ที่สำคัญ** ได้แก่ ความสำคัญ การฟื้นฟู และอนุรักษ์ วิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเสื่อมโทรม การฟื้นฟู และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หนี้สิน และการออม การพึ่งตนเอง พิษภัยและผลกระทบจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร การทำเกษตรผสมผสาน การทำเกษตรอินทรีย์ การระดมทุนจัดตั้งกองทุน การส่งเสริมอาชีพและการลงทุนทำธุรกิจ การจัดการการเงินชุมชน การรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน การรวมกันเป็นเครือข่ายเพื่อการพัฒนา เป็นต้น ซึ่งมี**ปฏิสัมพันธ์กันที่สำคัญ** ได้แก่ การพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การชักชวน/เชิญชวน การประชุม การถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์ การสนับสนุนและร่วมมือกันในกลุ่ม ชุมชน และเครือข่าย เป็นต้น และมี**รูปแบบ/วิธีการที่สำคัญ** ได้แก่ โครงการ แผนงานและกฎระเบียบ คณะกรรมการและคณะทำงาน เครือข่ายกลุ่มการพัฒนา เป็นต้น **ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ** มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการเพิ่มขึ้น ได้แก่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันการศึกษา ประชาสังคมในจังหวัดและพื้นที่ใกล้เคียง โดยมี**โครงสร้างความสัมพันธ์ที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ ความสำคัญและการฟื้นฟูฐานอาหารของชุมชน หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อาหารท้องถิ่น โภชนาการ ความมั่นคงทางอาหาร การถ่ายทอดและสืบทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งมี**ปฏิสัมพันธ์กันที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ การสนับสนุนการดำเนินงานวิจัย การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การร่วมกันจัดทำแผนขับเคลื่อนชุมชนและเครือข่ายในการฟื้นฟูฐานอาหาร การจัดกิจกรรมและหลักสูตรสำหรับคนในชุมชน เป็นต้น และมี**รูปแบบ/วิธีการที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ แผนขับเคลื่อนชุมชนและเครือข่ายในการฟื้นฟูฐานอาหาร รายงานและการนำเสนอผลงานวิจัย ตัวอย่างความสำเร็จของผู้นำและกลุ่ม เป็นต้น **ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ** มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการเพิ่มขึ้น ได้แก่ กลุ่มเยาวชน องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) สภาองค์กรชุมชนตำบล วิทยากรจากภายนอกชุมชน เป็นต้น โดยมี**โครงสร้างความสัมพันธ์เพิ่มขึ้น** ได้แก่ ภูมิศาสตร์และพันธูกรรมท้องถิ่น การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนและพื้นที่ การทำธุรกิจอาหารท้องถิ่นแบบครบวงจร การบูรณาการความร่วมมือใน

การดำเนินงานและพัฒนาชุมชนและเครือข่าย การจัดการวิถีวัฒนธรรมชุมชนผ่านช่องทางและสื่อต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันเพิ่มขึ้น ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนทรัพยากรและงบประมาณดำเนินงาน โครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ การส่งเสริมสนับสนุนความรู้และทรัพยากรให้คนในชุมชนสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของตนเอง ชุมชน และท้องถิ่น การร่วมกันจัดตั้งร้านอาหารท้องถิ่นแบบครบวงจรในชุมชน การจัดเวทีเสวนา การพัฒนาฐานการเรียนรู้และศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน เป็นต้น และมีรูปแบบ/วิธีการที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ การเป็นพี่เลี้ยงโครงการวิจัยให้แก่ชุมชนใกล้เคียง กรรมการโครงการพัฒนาของจังหวัด เครือข่ายการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนป่าและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นในพื้นที่ ร้านอาหารท้องถิ่นแบบครบวงจรในชุมชน ฐานการเรียนรู้และศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน เป็นต้น

1.2 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบชุมชนพึ่งตนเอง เป็นโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ ที่มีผู้นำชุมชนเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงร่วมกับกลุ่มแกนนำ การพัฒนา เน้นการแก้ไขปัญหาและพัฒนาภายในชุมชนเป็นหลัก โดยหน่วยงานของรัฐมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงาน ซึ่งมีโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ แบ่งได้เป็น 3 ช่วงเช่นกัน คือ **ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์** มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการที่สำคัญ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ครอบครัวและเครือข่าย แกนนำการพัฒนา อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) หน่วยงานของรัฐ วัด ฯลฯ โดยมี**โครงสร้างความสัมพันธ์ที่สำคัญ** ได้แก่ ความเชื่อมโยง การฟื้นฟู และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หนี้สินและการออม การพึ่งตนเอง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ธนาคารหมู่บ้านตามแนวพระราชดำริ พิษภัยและผลกระทบจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร การทำเกษตรผสมผสาน การทำเกษตรอินทรีย์ การระดมทุนจัดตั้งกองทุน การส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ การรู้จักตนเองและชุมชน การรวมกลุ่มช่วยเหลือพึ่งพากัน การรวมกลุ่มทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน ความสำคัญ การฟื้นฟู และอนุรักษ์วิถีวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชุมชน เป็นต้น ซึ่งมี**ปฏิสัมพันธ์ที่สำคัญ** ได้แก่ การพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประชุม การร่วมโครงการ/กิจกรรม การถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์ การสร้างตัวอย่างผลงานและความสำเร็จ เป็นต้น และมี**รูปแบบ/วิธีการที่สำคัญ** ได้แก่ การจัดตั้งกองทุน การจัดตั้งธนาคารหมู่บ้านตามแนวพระราชดำริ การจัดตั้งรัฐบาลหมู่บ้าน การจัดตั้งคณะกรรมการ/คณะทำงาน การจัดทำแผนและกฎระเบียบ การสร้างพื้นที่ความเชื่อและพิธีกรรม การยกย่อง/รางวัล เป็นต้น **ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์** มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการเพิ่มขึ้น ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร (ธกส.) องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มูลนิธิอาสาเพื่อนพึ่ง (ภา) ยามยาก สภากาชาดไทย สถาบันการศึกษา เป็นต้น โดยมี**โครงสร้างความสัมพันธ์เพิ่มขึ้น** ได้แก่ การพัฒนาพื้นที่ป่าและแหล่งน้ำของ

ชุมชน การจัดการพันธุ์พืชและสัตว์ในชุมชน การทำบัญชีครัวเรือน สวัสดิการร้านค้าชุมชน การผลิตและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ การบูรณาการความร่วมมือภายในชุมชน การถ่ายทอดและสืบทอดวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น **ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันเพิ่มขึ้น** ได้แก่ การสนับสนุนการจัดเวทีการเรียนรู้และฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ในชุมชน การร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลของชุมชนในด้านต่าง ๆ การส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการพัฒนาในด้านต่าง ๆ จากหน่วยงาน/องค์กรที่เกี่ยวข้อง การได้รับงบประมาณและการสนับสนุนตามโครงการต่าง ๆ จากรัฐบาล เป็นต้น **และมีรูปแบบ/วิธีการที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ การก่อตั้งร้านค้าชุมชน การจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน การจัดตั้งกลุ่มเยาวชน การจัดทำแผนชุมชน การพัฒนาบุคคลต้นแบบ วิทยากรชุมชน และฐานการเรียนรู้ในชุมชน เป็นต้น **ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์** มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการที่สำคัญ ได้แก่ สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สื่อมวลชน บุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน เป็นต้น โดยมี**โครงสร้างความสัมพันธ์ที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ การพัฒนาอย่างยั่งยืน การใช้เทคโนโลยีเพื่อการเกษตร เช่น ระบบน้ำหยด การผลิตไฟฟ้าจากแผงโซลาร์เซลล์ เป็นต้น การพัฒนาและการจัดการแบบบูรณาการร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เป็นต้น **ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันเพิ่มขึ้น** ได้แก่ การติดต่อประสานงานแบบบูรณาการการทำงานร่วมกัน การสนับสนุนการพัฒนาชุมชนเป็นศูนย์การเรียนรู้ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับบุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน การใช้เทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสารเพื่อการเรียนรู้และการพัฒนา เป็นต้น **และมีรูปแบบ/วิธีการที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ การทำไร่ระบบน้ำหยด ศูนย์การเรียนรู้ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น

1.3 โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบเครือข่ายชุมชน เป็นโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ ที่มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงหลายคนและหลายด้าน ซึ่งต่างมีพลังอำนาจในการรวมกลุ่มรวมเครือข่าย รวมทั้งสามารถสร้างวิธีการและรูปแบบต่าง ๆ ในการเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากหน่วยงาน องค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายการพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งมีโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ แบ่งได้เป็น 3 ช่วงเช่นกัน ได้แก่ **ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ** มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการที่สำคัญ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนาหน่วยงานของรัฐ ในบางชุมชน พบว่า มีผู้นำชุมชนระดับตำบล ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และแกนนำการพัฒนาในชุมชนข้างเคียง และองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีบทบาทอย่างมากตั้งแต่ช่วงก่อรูปโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ฯ โดยมี**โครงสร้างความสัมพันธ์ที่สำคัญ** ได้แก่ ความเชื่อมโยง การฟื้นฟู และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หนี้สินและการออม การพึ่งตนเอง พืชภัยและผลกระทบจากการใช้สารเคมีทาง

การเกษตร การทำเกษตรผสมผสานโดยไม่ใช้สารเคมี การระดมทุนจัดตั้งกองทุน การส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ การรู้จักตนเองและชุมชน การรวมกลุ่มช่วยเหลือพึ่งพากัน การรวมกลุ่มทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน ความสำคัญ การฟื้นฟู และการอนุรักษ์วิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งมี**ปฏิสัมพันธ์**กันที่สำคัญ ได้แก่ การพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน การประชุม การสั่งการ การประสานความร่วมมือกันเป็นกลุ่มและเครือข่าย เป็นต้น และมี**รูปแบบ/วิธีการ**ที่สำคัญ ได้แก่ การจัดตั้งกลุ่ม การจัดตั้งคณะกรรมการและคณะทำงาน การจัดทำแผนและกฎระเบียบ การสร้างตัวอย่างผลงานและความสำเร็จ การสร้างพื้นที่ความเชื่อและพิธีกรรม เป็นต้น **ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์** มี**ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ**เพิ่มขึ้น ได้แก่ กลุ่มเยาวชน องค์กรการบริหารส่วนตำบล (อบต.) สภาองค์กรชุมชน สถาบันการศึกษา สำนักงาน คณะกรรมการสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เครือข่าย ผู้ผลิต-ผู้บริโภค เป็นต้น โดยมี**โครงสร้างความสัมพันธ์**เพิ่มขึ้น ได้แก่ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดย เครือข่ายชุมชน หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การจดทะเบียนมาตรฐาน เกษตรอินทรีย์ การพัฒนาผู้นำเยาวชน การดำเนินงานในรูปขององค์กรและสถาบันชุมชน การส่งเสริม การเรียนรู้ของชุมชน การถ่ายทอดและสืบทอดวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งมี **ปฏิสัมพันธ์**กันเพิ่มขึ้น ได้แก่ การถ่ายทอดและการสืบทอดแนวคิด อุดมการณ์ และองค์ความรู้ การสนับสนุน การวิจัยและพัฒนา การจัดเวทีการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ การเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น และมี**รูปแบบ/วิธีการ**ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ การจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรของชุมชน การจัดตั้งสถาบันการเรียนรู้ ของชุมชน การจัดตั้งเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระดับตำบล การจัดทำแผนแม่บทชุมชน เป็นต้น **ช่วงพัฒนาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์** มี**ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ**เพิ่มขึ้น ได้แก่ สภาตำบล เครือข่ายองค์กรชุมชน บริษัทเอกชน สื่อมวลชน บุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน เป็นต้น โดยมี**โครงสร้าง ความสัมพันธ์**เพิ่มขึ้น ได้แก่ การจัดการพันธุ์พืชพื้นบ้าน การพัฒนาระบบตลาดแบบ CSA (community supported agriculture) การทำเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจร การทำบัญชีครัวเรือน โฉนดชุมชน การจัดการวิถีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านช่องทางและสื่อต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมี**ปฏิสัมพันธ์**กันเพิ่มขึ้น ได้แก่ การประกาศยกย่องและสนับสนุนการจัดตั้งศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน การสนับสนุนการพัฒนาชุมชน เป็นศูนย์การเรียนรู้ตำบลต้นแบบวิถีพอเพียง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับบุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน เป็นต้น และมี**รูปแบบ/วิธีการ**ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ การจัดตั้งศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน การจัดการหลักสูตรและกิจกรรม การเรียนรู้ การพัฒนาชุมชนเป็นศูนย์การเรียนรู้ตำบลต้นแบบวิถีพอเพียง เป็นต้น

จากผลการศึกษาโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อแสดงให้เห็นสภาพการเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร

2. การเรียนรู้ของชุมชนภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร แบ่งได้เป็น 3 แบบ ตามโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ดังนี้

2.1 การเรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เป็นการเรียนรู้โดยเริ่มจากผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแกนนำการพัฒนา ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ชักชวนคนในชุมชนมาร่วมกันเรียนรู้และดำเนินงานพัฒนาผ่านโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารภายใต้โครงสร้างอำนาจหน้าที่การดูแลของผู้นำชุมชนที่ทำงานคู่ขนานกันไป ทำให้มีลักษณะการเรียนรู้เป็นกลุ่มๆ ในชุมชนเป็นแล้วค่อย ๆ ขยายตัวสู่ชุมชนและเครือข่าย แต่ยังคงมีลักษณะเป็นกลุ่มๆ ในชุมชนอย่างชัดเจน ซึ่งแบ่งการเรียนรู้ได้เป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิต วิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน พบว่า ชุมชนมีรูปแบบการเรียนรู้ที่หลากหลายผสมผสานกัน โดยเฉพาะการเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากข้อมูล การเรียนรู้จากความสำเร็จ เป็นต้น ผ่านวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประชุม การรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน การศึกษาดูงาน การอบรม การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การสังเกต การทดลองปฏิบัติ เป็นต้น โดยมีเนื้อหา/องค์ความรู้ที่สำคัญ ได้แก่ การรู้จักตนเองและชุมชน ความสำคัญ การฟื้นฟู และการอนุรักษ์และวิถีวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาของชุมชน หนี้สินและการออมเงิน การรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาและการพึ่งตนเอง การจัดตั้งกองทุน การบริหารจัดการองค์กรด้านการเงินชุมชน การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและผลกระทบ พิษภัยของการใช้สารเคมีและผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว การพัฒนาที่ดิน การทำเกษตรอินทรีย์ การทำธุรกิจผลิตอาหาร ระบบและกลไกทางการตลาด การเชื่อมโยงกลุ่มเป็นเครือข่ายเพื่อการพัฒนา เป็นต้น สำหรับฐาน/แหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่ นักพัฒนาเอกชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา ผู้นำชุมชน หมอдинอาสา อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานของรัฐ ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง พื้นที่ทำเกษตรของกลุ่มการพัฒนา โครงการและกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น ส่วนกลไกการเรียนรู้ พบว่า มีทั้งสถานการณ์/วิกฤตปัญหา นักพัฒนาเอกชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แกนนำการพัฒนา ครอบครั้ว ผู้นำชุมชน หน่วยงานของรัฐ หมอдинอาสา อาสาสมัคร

สาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) เป็นต้น เป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนได้ร่วมกันเรียนรู้และเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งยกระดับและขยายการเรียนรู้ของชุมชนไปสู่ **ระยะที่ 2 คือ การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ผ่านวิธีการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ การจัดค่ายกิจกรรมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การทำวิจัย โดยเนื้อหา/องค์ความรู้ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ ฐานอาหารและการฟื้นฟูฐานอาหารในชุมชน อาหารท้องถิ่น อาหารปลอดภัย โภชนาการ การบริหารโครงการ การส่งเสริมและจัดการบทบาท หน้าที่ ความสัมพันธ์ และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การสืบทอดและถ่ายทอดวิถีวัฒนธรรมภูมิปัญญาแก่เยาวชน เป็นต้น สำหรับ**ฐาน/แหล่งการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ ผู้รู้และผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน วิทยากร พี่เลี้ยงจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สถาบันการศึกษา เป็นต้น ส่วน**กลไกการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ กระบวนการวิจัยและพัฒนารวมถึงระบบติดตามดูแล หลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับคนในชุมชน การยกย่อง/รางวัล เป็นต้น ซึ่งได้ช่วยขับเคลื่อนการเรียนรู้ของชุมชนและค่อย ๆ ยกระดับและขยายการเรียนรู้ของชุมชนไปสู่ **ระยะที่ 3 คือ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร** เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนและผู้เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่องและต่อยอดจากการเรียนรู้ที่ผ่านมา ซึ่งมีการเชื่อมโยงและถ่ายทอดไปสู่สังคมด้วย โดยพบว่า**วิธีการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ การจัดการความรู้ การจัดทำสื่อเผยแพร่ การร่วมเป็นคณะกรรมการโครงการพัฒนาของจังหวัดและเครือข่ายการพัฒนาท้องถิ่น เป็นต้น ส่วน**เนื้อหา/องค์ความรู้ที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ วัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพ การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ความมั่นคงทางอาหาร นโยบายและสถานการณ์ระดับโลกที่มีผลต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน Slow Food การทำธุรกิจอาหารของชุมชนแบบครบวงจร การขับเคลื่อนประชาสังคม เป็นต้น สำหรับ**ฐาน/แหล่งการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น** ได้แก่ หนังสือและสื่อรูปแบบต่าง ๆ ศูนย์การเรียนรู้ โครงการพัฒนาของจังหวัดและเครือข่ายการพัฒนาท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่ง**กลไกการเรียนรู้** พบว่า เยาวชน สื่อมวลชน สภาองค์กรชุมชน โครงการพัฒนาของจังหวัดและเครือข่ายการพัฒนาท้องถิ่น ประชาสังคม บุคคลภายนอกที่มาศึกษาดูงาน เข้ามาเป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้เพิ่มขึ้น

2.2 การเรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบชุมชนเป็นฐาน เป็นการเรียนรู้โดยเริ่มจากผู้นำชุมชนและแกนนำการพัฒนา ร่วมกับหน่วยงานของรัฐ ชักชวนคนในชุมชนให้ร่วมกันเรียนรู้และดำเนินงานผ่านโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทำให้มีลักษณะการเรียนรู้ร่วมกันไปทั้งชุมชนแล้วจึงได้รับการเชื่อมโยงไปสู่เครือข่าย แต่ยังมีลักษณะการเรียนรู้และการพัฒนาแบบชุมชนเป็นฐานอย่างชัดเจน ซึ่งแบ่งการเรียนรู้ได้เป็น 3 ระยะ

เช่นกัน ได้แก่ **ระยะที่ 1 การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิต วิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน** พบว่า ชุมชนมีรูปแบบการเรียนรู้ที่หลากหลายผสมผสานกัน โดยเฉพาะการเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากตัวอย่าง การเรียนรู้จากความสำเร็จ เป็นต้น ผ่าน**วิธีการเรียนรู้**ที่หลากหลายทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประชุม การศึกษาดูงาน การอบรม การศึกษาค้นคว้า การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชน การทดลองปฏิบัติ การทำตามตัวอย่าง การสังเกต เป็นต้น โดยมี**เนื้อหา/องค์ความรู้**ที่สำคัญ ได้แก่ การรู้จักตนเองและชุมชน การพึ่งตนเอง การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และธนาคารหมู่บ้าน หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การสร้างพื้นที่ป่าและแหล่งน้ำ พิษภัยของการใช้สารเคมีและผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว การทำเกษตรอินทรีย์ การทำเกษตรผสมผสาน บทบาทและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน การฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมประเพณีพิธีกรรมของชุมชน เป็นต้น สำหรับ**ฐาน/แหล่งการเรียนรู้**ที่สำคัญ ได้แก่ ผู้นำชุมชน กลุ่มการพัฒนา สภากาแฟ เวทีการประชุมหมู่บ้าน วัด หน่วยงานของรัฐ ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนต้นแบบ เป็นต้น ส่วน**กลไกการเรียนรู้** พบว่า มีทั้งสถานการณ์/วิกฤตปัญหา ผู้นำชุมชน แกนนำการพัฒนา ครอบครัว หน่วยงานรัฐ การยกย่อง/รางวัล เป็นต้น เป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนได้ร่วมกันเรียนรู้และเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งยกระดับและขยายการเรียนรู้ของชุมชนไปสู่ **ระยะที่ 2 คือ การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร** ผ่านรูปแบบการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้นจากการเรียนรู้ในระยะแรก ได้แก่ การเรียนรู้จากข้อมูล การเรียนรู้จากแหล่งการเรียนรู้ ซึ่งมี**วิธีการเรียนรู้**ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ การวิเคราะห์ชุมชน เวทีการเรียนรู้ การฟัง/อ่าน/ดูจากฐานการเรียนรู้และสื่อต่าง ๆ โดยมี**เนื้อหา/องค์ความรู้**ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ ธนาคารต้นไม้ การทำบัญชีครัวเรือน การตลาดเกษตรอินทรีย์ การจัดตั้งร้านค้าชุมชน การแปรรูปผลผลิต การจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน การพัฒนาชุมชนเป็นศูนย์เรียนรู้ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น สำหรับ**ฐาน/แหล่งการเรียนรู้**ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ เวทีประชาคม ศูนย์การเรียนรู้และฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ในชุมชน วิทยากร และพี่เลี้ยงจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) สถาบันการศึกษา เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นต้น ส่วน**กลไกการเรียนรู้** พบว่า ศูนย์การเรียนรู้และฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ในชุมชน องค์กรสาธารณะกุศล พี่เลี้ยงจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) สถาบันการศึกษา เข้ามาเป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้เพิ่มขึ้น ซึ่งช่วยยกระดับและขยายการเรียนรู้ของชุมชนไปสู่ **ระยะที่ 3 คือ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร** เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนและผู้เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่องและต่อยอดจากการเรียนรู้ที่ผ่านมา ซึ่งมีการเชื่อมโยงและ

ถ่ายทอดไปสู่สังคมด้วย โดยพบว่า มีรูปแบบการเรียนรู้เพิ่มขึ้น ได้แก่ การเรียนรู้ผ่านสื่อเทคโนโลยี การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย เป็นต้น โดยวิธีการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ การค้นคว้าข้อมูลผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต การประชุมสัมมนา เป็นต้น ส่วนเนื้อหา/องค์ความรู้ที่เพิ่มขึ้นมี ได้แก่ การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อ การเกษตร การเรียนรู้ และการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ การบูรณาการความร่วมมือในการทำงานพัฒนาชุมชน เป็นต้น สำหรับฐาน/แหล่งการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ เครือข่ายอินเทอร์เน็ตและสื่อสังคมออนไลน์ เครือข่าย การพัฒนา สถาบันการศึกษา บริษัทเอกชน เป็นต้น ซึ่งกลไกการเรียนรู้ พบว่า กลุ่มเยาวชน สถาบัน การศึกษา สื่อมวลชน บริษัทเอกชน บุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน เข้ามาเป็นกลไกขับเคลื่อน การเรียนรู้เพิ่มขึ้น

2.3 การเรียนรู้การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแบบเครือข่ายชุมชน เป็น การเรียนรู้ที่เริ่มจากผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแกนนำการพัฒนาพร้อมกับผู้นำชุมชนในระดับหมู่บ้านและตำบล หน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายการพัฒนาต่าง ๆ และบริษัทเอกชน นำคนในชุมชนให้ ร่วมกันเรียนรู้และดำเนินงานผ่านโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ของชุมชน ทำให้มีลักษณะการเรียนรู้ร่วมกันไปทั้งชุมชนและเป็นเครือข่ายชุมชน ซึ่งมีการเรียนรู้แบ่งได้เป็น 3 ระยะ เช่นกัน ได้แก่ ระยะที่ 1 การเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิต วิถีชุมชนและการพึ่งตนเองสู่การสร้างเสริม ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน พบว่า ชุมชนมีรูปแบบการเรียนรู้ที่หลากหลายผสมผสานกัน โดยเฉพาะ การเรียนรู้จากปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม เรียนรู้จากการถ่ายทอด การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่าย การเรียนรู้จากข้อมูล การเรียนรู้จากความสำเร็จ เป็นต้น ผ่านวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน การประชุม การศึกษาดูงาน การอบรม การร่วมกันทำงานพัฒนาชุมชนทั้งในระดับกลุ่มและเครือข่ายชุมชน การทดลองปฏิบัติ การสังเกต เป็นต้น โดยมีเนื้อหา/องค์ความรู้ที่สำคัญ ได้แก่ การรู้จักตนเองและชุมชน การพึ่งตนเอง ปัญหา ความสำคัญ การฟื้นฟูและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การจัดทำแผนที่สามมิติเพื่อการจัดการพื้นที่ พิษภัยของการใช้สารเคมีและผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว การทำเกษตรผสมผสาน การทำเกษตร อินทรีย์ การแปรรูปผลผลิต การจัดการตลาด การรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนา การจัดการองค์กรและเครือข่าย การจัดตั้งกองทุนเพื่อการพัฒนา การฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมของชุมชน เป็นต้น สำหรับฐาน/ แหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่ ผู้นำชุมชนระดับหมู่บ้านและตำบล ผู้อาวุโส ผู้นำการเปลี่ยนแปลง องค์กร พัฒนาเอกชน หน่วยงานของรัฐ ผู้บริโภค นักวิชาการ เวทีชาวบ้าน เวทีวิชาการ วิทยุชุมชน ศูนย์การเรียนรู้ ชุมชน เครือข่ายการพัฒนา ชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ชุมชนในพื้นที่อื่น เป็นต้น ส่วนกลไกการเรียนรู้ พบว่า

มีทั้งสถานการณ์/วิกฤตปัญหา ผู้นำชุมชนระดับหมู่บ้านและระดับตำบล ครอบครัว ผู้อาวุโส ผู้นำ การเปลี่ยนแปลง กลุ่มแกนนำการพัฒนา สภาตำบล นักพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐ เครือข่ายการพัฒนา ผู้บริโภค แผนและกฎระเบียบ รางวัล/การยกย่อง เป็นต้น เป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนได้ ร่วมกันเรียนรู้และเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งมีบทบาทในการยกระดับและขยายการเรียนรู้ของชุมชนไปสู่ **ระยะที่ 2 คือ การเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร** ผ่านรูปแบบ การเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น เช่น การเรียนรู้จากกรณีวิจัย และมีวิธีการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้น เช่น การทำวิจัย การประชุมเชิง ปฏิบัติการ การจัดการความรู้ การดูการฟังจากฐานการเรียนรู้และสื่อต่าง ๆ เป็นต้น โดยมี**เนื้อหา/องค์ ความรู้**ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ ห่วงโซ่คุณค่า การจัดตั้งเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนระดับ ตำบล หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ อาหาร ปลอดภัย การจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน การจัดทำแผนแม่บทชุมชน การจัดตั้งสถาบันและองค์กรชุมชน การจัดการองค์กรและเครือข่าย การพัฒนาผู้นำเยาวชน เป็นต้น สำหรับ**ฐาน/แหล่งการเรียนรู้**ที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ เวทีสมัชชาวิชาการ พื้นที่การวิจัย ฐานเรียนรู้และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน บุคคลภายนอกที่เข้า มาดูงาน สถาบันการศึกษา เป็นต้น และ**กลไกการเรียนรู้** พบว่ามี อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) กลุ่มเยาวชน องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสถาบันการศึกษา เป็นต้น เข้ามาเป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้เพิ่ม ขึ้น รวมทั้งได้มีบทบาทในการยกระดับและขยายการเรียนรู้ของชุมชนไปสู่ **ระยะที่ 3 คือ การเรียนรู้ร่วมกัน ของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร** เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนและ ผู้เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่องและต่อยอดจากการเรียนรู้ที่ผ่านมา ซึ่งมีการเชื่อมโยงและถ่ายทอดออกไปสู่สังคม ด้วย โดยพบว่า มี**เนื้อหา/องค์ความรู้**เพิ่มขึ้น ได้แก่ การจัดทำแผนการจัดการและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วยตนเองระดับตำบล การทำเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจร การพัฒนาระบบ ตลาดแบบ CSA (community-supported agriculture) การบูรณาการความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน การพัฒนาชุมชนเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ การพัฒนาชุมชนเป็นตำบล ต้นแบบวิถีพอเพียง เป็นต้น สำหรับ**ฐาน/แหล่งการเรียนรู้**ที่เพิ่มขึ้น เช่น ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน สถาบัน การเรียนรู้ของชุมชน บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) เป็นต้น ส่วน**กลไกการเรียนรู้** พบว่า มีหลักสูตร การเรียนรู้ของชุมชน สภาองค์กรชุมชน และสื่อมวลชน บุคคลภายนอกที่มาศึกษาดูงาน เข้ามาเป็นกลไก ขับเคลื่อนการเรียนรู้เพิ่มขึ้น

อภิปรายผล

ภายใต้โครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 แบบ ได้แก่ แบบกลุ่มการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน แบบชุมชนเป็นฐาน และแบบเครือข่ายชุมชนตามโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ของชุมชนที่มีบริบทพื้นที่ (space) กฎ (rules) ทรัพยากร (resource) ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (agency) กลุ่มผู้กระทำการในชุมชน (actor) ที่แตกต่างกัน รวมถึงช่วงเวลา (time) ที่มีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วง ส่งผลให้การเรียนรู้เปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งจากการศึกษาแบ่งการเรียนรู้ของชุมชนได้เป็น 3 ระยะ คือ 1) ระยะฟื้นฟูวิถีชีวิต วิถีชุมชนและการพึ่งตนเอง 2) ระยะปรับเปลี่ยนชุมชนสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร และ 3) ระยะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร โดยในแต่ละช่วงมีรูปแบบการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ เนื้อหา/องค์ความรู้ ฐาน/แหล่งการเรียนรู้ และกลไกการเรียนรู้ที่หลากหลายและแตกต่างกันไป สอดคล้องกับแนวคิดของ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2548) ที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องการฟื้นฟูวัฒนธรรมการเรียนรู้สู่ชุมชนเข้มแข็งว่า การเรียนรู้ของชุมชนในบริบทที่เปลี่ยนแปลงภายใต้ระบบความสัมพันธ์ในแต่ละยุคของการพัฒนานั้น หน่วยงาน/องค์กรและผู้นำการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคของการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้และกลไกการเรียนรู้ที่สำคัญซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อรูปแบบการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ และเนื้อหาการเรียนรู้ของชุมชน และสอดคล้องกับ ชลิตา บัณฑุงค์ และ อนุสรณ์ อุณโณ (2547) ที่กล่าวในงานศึกษา เรื่อง ความรู้และกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนว่า ความรู้เกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งได้พัฒนาไปสู่ความหมายของความมั่นคงทางอาหาร มีมากกว่า 150 เรื่อง จำแนกได้ถึง 10 หมวด อาทิ ความรู้เกี่ยวกับการปรับปรุงดิน พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์พื้นบ้าน การแปรรูป ตลาด หนี้สิน การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การบริหารองค์กร การจัดการทรัพยากร ฯลฯ มีรูปแบบและวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายภายใต้บริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกัน นอกเหนือจากการคิดค้นและพัฒนาของเกษตรกร การศึกษาดูงานแปลงเกษตรของเกษตรกรรายที่ประสบความสำเร็จ ปัจจุบันได้พัฒนามาอยู่ในรูปการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เวทีการเรียนรู้ สถาบันการเรียนรู้ ฯลฯ รวมทั้งสอดคล้องกับการศึกษาของ อดิธาธัน วันโพนทอง และ อมรวิชัย นาคทรพร (2557) เรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีฐานการเรียนรู้และขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย ได้แก่ 1) การเรียนรู้ปัญหา 2) รวมกลุ่ม 3) ร่วมค้นปัญหา 4) ร่วมวิเคราะห์ทางเลือกและกำหนดแนวทาง 5) ร่วมวางแผน 6) ร่วมปฏิบัติ 7) ร่วมถอดบทเรียน และ

8) ร่วมถ่ายทอด ซึ่งมีเงื่อนไข ได้แก่ 1) บริบทของพื้นที่ 2) ความสนใจ 3) แนวทางการพัฒนาของสังคมไทย

ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

ควรศึกษาวิจัยรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารแยกตามภูมิภาค และการเสริมพลังอำนาจชุมชนในการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารเพื่อยกระดับชุมชนที่ขาดปัจจัยเงื่อนไขการเรียนรู้ให้สามารถพัฒนาไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันทั้งชุมชนและขยายไปถึงระดับท้องถิ่นได้

รายการอ้างอิง

- กชกร ชินะวงศ์. (2554). เกษตรกรรมยั่งยืนบนทางสู่การสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหาร. *จดหมายข่าวงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*, 12(3), 7-9.
- กรมการพัฒนาชุมชน สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน. (2557). *แกนนำกับการขยายผลหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบโดยทุนชุมชน*. กรมพัฒนาชุมชน สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน.
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2552). *แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2550-2559)*. สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม.
- เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน. (2556, 14-15 มิถุนายน). โครงการนำเครื่องมือดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหารสู่ปฏิบัติการ: สถานะความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน. ใน *การปกป้องพื้นที่ผลิตอาหารเพื่อความมั่นคงทางอาหารของประเทศและชุมชน [Symposium]*. การประชุมสมัชชาความมั่นคงทางอาหาร ปี 2556, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- โครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง. (2553). *บันทึกเดินทางคนพอเพียง*. โครงการรักษ์ป่า สร้างคน ๘๔ ตำบล วิถีพอเพียง.
- ชลิตา บัณฑุงค์ และ อนุสรณ์ อุณโณ. (2547). *ความรู้และกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน*. คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน.
- ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร. (2555). *รายงานการดำเนินงานเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ปีบัญชี 2554 : เพื่อความยั่งยืนแห่งอนาคต*. ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร.
- ธิดารัตน์ วันโพนทอง และ อมรวิรัช นาคทรพ. (2557). การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. *วารสารครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 42(2), 1-15.

- ประภาพร ขอบุญลย์. (2555). รายงานผลการประชุมแสดงความคิดเห็น เรื่อง “การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ความมั่นคงอาหารจากชุมชนสู่ระดับชาติ”. สำนักงานประสานงานชุดโครงการ “ความมั่นคงทางอาหาร” ฝ่ายเกษตร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ศจินทร์ ประชาสันต์. (2555). ความมั่นคงทางอาหาร : แนวคิดและตัวชี้วัด. มูลนิธิซีวีที.
- สมาคมโภชนาการแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2554). พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับความมั่นคงด้านอาหาร. สุขุมวิท มีเดียมาร์เก็ตติ้ง.
- สมาคมโภชนาการแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2555). สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถกับการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรอาหาร (พิมพ์ครั้งที่ 3). แปซิฟิก อินเทอร์เน็ตคอมมิวนิเคชั่น.
- สุภา ไยเมือง. (2555). ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน. มูลนิธิซีวีที.
- สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม. (2555). จับกระแส Rio+20 สู่อสังคัมไทย. สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2554). นิตรรศการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสสมทวงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร. (2546). นโยบายระบบอาหารไทย : ได้เวลาช่วยรัฐสร้างยุทธศาสตร์ชาติ. สำนักงานสนับสนุนการพัฒนายุทธศาสตร์แห่งชาติด้านอาหาร.
- อนุสรณ์ อุณโณ. (2546). ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยและการเมืองของงานเขียนเกษตรกรรมยั่งยืน. ศรีเมืองการพิมพ์.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2548). พื้นฟูวัฒนธรรมการเรียนรู้สู่ชุมชนเข้มแข็ง. วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, 1(2), 15-34.